

Anna Olchówka

(Wrocław)

<https://orcid.org/0000-0001-9441-4279>

POCZTÓWKA ZNAD KRAWĘDZI

Diego Mariottini, *Díos, patria y muerte. El fútbol en la guerra de los Balcanes*, Altamarea, Madryt 2021, ss. 237.

„Dawno, dawno temu istniało wszystko
i nagle nie było już nic.” (s. 227)

Pod koniec maja 2023 roku w jednej z zamieszkałych przez mniejszość serbską gmin Kosowa doszło do starć z żołnierzami misji pokojowej NATO. Przyczyną zamieszek były wcześniejsze wybory lokalne, zbojkotowane przez tamtejszych Serbów nieuznających kosowskiego rządu. W wyniku starć rannych zostało ponad 50 cywilów, a także 30 żołnierzy misji.

Kilka dni później do wydarzeń nawiązał tenisista Novak Djoković. Po zwycięskim meczu pierwszej rundy turnieju Rolanda Garrosa, zgodnie z przyjętym zwyczajem, napisał na kamerze krótką wiadomość dla kibiców. Sportowiec nigdy nie krył się ze swoim wsparciem dla władz w Belgradzie, które nie uznają Kosowa jako autonomicznego państwa, a zapisany cyrylicą tekst brzmiał następująco: „Kosowo jest sercem Serbii! Stop przemocy”.

Te dwa zdania wywołały burzę. Francuska minister sportu Amélie Oudéa-Castéra oceniła zachowanie sportowca jako „niewłaściwe” i „wojownicze”. Podobnie zareagowała spora część sympatyków tenisa. Organizatorzy turnieju nie zajęli natomiast stanowiska, ponieważ „nie ma oficjalnych zasad Wielkiego Szlema doty-

czących tego, co gracze mogą, a czego nie mogą powiedzieć”. Niemniej, incydent przypominał nie tylko o historii politycznego zaangażowania Djokovicia, który jawnie podważa prawo Kosowa do samostanowienia. Ponownie ożyła debata na temat związków sportu i polityki, w której wojna na Bałkanach – rozumiana jako ciąg konfliktów w latach 90., od wojny dziesięciodniowej w Słowenii w 1991 roku po konflikt w Kosowie w 1998 i 1999 roku, którego odbiciem są dzisiejsze spory z Serbią – nadal pozostaje jednym z mniej znanych zagadnień.

Włoski pisarz i dziennikarz Diego Mariottini od lat przygląda się społecznemu wymiarowi futbolu. Kilkukrotnie opowiadał historie włoskich *tifosi*¹ (wł. kibice; często używa się tego określenia w odniesieniu do zorganizowanych grup kibiców przygotowujących oprawy meczowe), opisał reprezentację Iraku grającą w cieniu Saddama Husseina i wojny², a także przypominał węgierską Złotą Jedenastkę³, którą komunistyczna władza tego kraju promowała tak długo, dopóki odnosiła zwycięstwa i zdobywała medale. Wspólnie z Lorenzo De Alexandrisem nakreślił też historię piłkarskiej rywalizacji między Anglią i Argentyną, sięgającą jeszcze lat 60⁴. W 2015 roku we Włoszech wyszła kolejna książka jego autorstwa, poświęcona powiązaniom między futbolem a działalnością jednego ze zbrodniarzy wojny w Jugosławii, Željka Ražnatovicia, znanego też jako Arkan. Po sześciu latach, nakładem wydawnictwa Altamarea, pojawiło się hiszpańskie tłumaczenie tej książki.

Niewielki tomik z kolekcji „Eseje” jest spójny z szatą graficzną wszystkich publikacji madryckiej oficyny: całość wyróżnia intensywny kolor okładki, a zawartość podporządkowana zostaje prostemu, przejrzystemu składowi i łamaniu.

Oryginalny tytuł książki – „Dio, calcio e milizia. Il comandante Arkan, le curve da stadio e la guerra in Jugoslavia” – zainspirowany faszystowskim hasłem „Bóg, Ojczyzna i Rodzina”, precyzyjnie wskazuje jej tematyczne ramy. To biografia twórcy ochotniczej jednostki paramilitarnej „Tygrysy Arkana”, dla której tłem jest historia Jugosławii i jej rozpadu. Członków formacji werbowano spośród ultrasów utytułowanego piłkarskiego klubu Crvena Zvezda. Krótszy tytuł hiszpański jest w tym wypadku mylący. Zwraca uwagę na futbol i wojnę na Bałkanach, co nie przekłada się w pełni na zawartość książki. Kibice pozostają z niedosytem, ponieważ to piłka nożna jest tłem dla wydarzeń historycznych i działań Arkana, nie na odwrót. Jednocześnie to właśnie dzięki nieostrej sylwetce Ražnatovicia możliwe staje się opisanie zawiłości związanych z polityką, społeczeństwem czy futbolem w dawnej Jugosławii.

¹ Mariottini 2006, 2009, 2018b.

² Idem 2021.

³ Idem 2016.

⁴ Mariottini, De Alexandris 2018.

Publikacja podzielona jest na osiemnaście rozdziałów, nie licząc wstępu. Mariottini dość krótko i esencjonalnie opisuje w nim swoją pracę, zwracając uwagę zarówno na wielowymiarowość opisywanej historii, jak i własne wspomnienia związane z jugosłowiańskim futbolem, którym zachwycał się jako dziecko. Osobista motywacja nie przesłania jednak głównego celu autora: obiektywnego sportretowania jednego z największych przestępców XX wieku, który zbudował swoją pozycję na klęsce etniczno-społecznego eksperymentu, jakim była komunistyczna Jugosławia.

Ražnatović w kilka lat przeistoczył się z nastoletniego kryminalisty w najemnika pracującego głównie dla jugosłowiańskich służb wywiadu. Ten awans w półświatku zawdzięczał w dużej mierze sprytowi, dobrej orientacji w świecie układów na pograniczu prawa i bezprawia oraz kilku szczęśliwym zbiegom okoliczności. W latach 70. i 80. za wymuszenia, przemyt narkotyków, stręczycielstwo czy napady z bronią w rękę odsiedział – nie zawsze do końca – kilka wyroków w europejskich więzieniach, m.in. w Belgii, Włoszech czy Szwecji (rozd. II, VII, XI). Po powrocie do Jugosławii, na przełomie lat 80. i 90., zamieszkał w domu naprzeciwko Marakany, legendarnego stadionu Crveneje Zvezdy w Belgradzie, i z dobudowanej do willi wieży oglądał mecze na sąsiednim obiekcie. Zaczął też obracać się w skrajnie nacjonalistycznych środowiskach kibiców i został szefem powiązanej z fanatykami Czerwono-białych grupy Delije (rozd. IV). To z niej rekrutowali się członkowie „Tygrysów”, oficjalnie nazywanych Serbską Gwardią Ochotniczą. Prywatne wojsko Ražnatovicia miało służyć zarówno ochronie swojego zwierzchnika, jak i wspierać jego przestępczą działalność (rozd. VI).

Nastroje na trybunach (regularne zamieszki i krwawe bójki, rozpadająca się na oczach kibiców reprezentacja w przededniu Mistrzostw Europy w 1992 roku) na początku lat 90. odzwierciedlały atmosferę w całej Jugosławii (rozd. III). Kraj po śmierci w 1980 roku rządzącego żelazną ręką Josipa Broza Tity stanął na krawędzi przepaści. W szybko biedniejącym, wielokulturowym i wielowyznaniowym społeczeństwie zaczęły budzić się demony tłumionej przez dekady nienawiści o podłożu etnicznym, a terytorialna integralność państwa stanęła pod znakiem zapytania, gdy tworzące je republiki proklamowały niepodległość. Serbska interwencja zbrojna na terenach Chorwacji i Bośni, wspierana przez „Tygrysy Arkana”, czerpała z tych antagonizmów, przypominając o historycznej idei Wielkiej Serbii. Najemnicy z SGO brali udział m.in. w walkach podczas oblężenia Vukovaru, dokonywali też masakr ludności cywilnej i czystek etnicznych (rozd. IX).

Prawda o kryminalnej przeszłości i wojennych zbrodniach Ražnatovicia zaczęła mu ciążyć dopiero po podpisaniu układu pokojowego z Dayton w 1995 roku. Po tym, jak Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze uznał go za winnego łamania zasad konwencji genewskiej i zbrodni przeciwko ludzkości, odwróciło się od niego wiele osób publicznych, partnerów biznesowych i przedstawiciele serbskie-

go półświatka (rozdz. XVI). Arkan rozwiązał „Tygrysy” (część członków przeniosła się do armii i walczyła w Kosowie) i bez sukcesów próbował sił w polityce.

W 1996 roku przejął kontrolę nad stołecznym FK Obilić (władze uniemożliwiły mu kupno Crveneje Zvezdy). Drugoligowy klub otrzymał ogromne wsparcie finansowe oraz nowy herb (z tygrysem – w hołdzie członkom SGO) i dwa lata później sięgnął po tytuł mistrza Jugosławii. Znaczny wkład w ten sukces miały mafijne wpływy prezesa, zastraszającego przeciwników i sędziów. Z powodu kryminalnych powiązań Ražnatovicia UEFA rozważyła wyrzucenie Serbów z eliminacji Ligi Mistrzów w sezonie 1998/99, drużyna nie przeszła jednak drugiej rundy kwalifikacji (przegrana z późniejszymi zwycięzcami całych rozgrywek, Bayernem Monachium), a Arkan ostatecznie ustąpił z funkcji prezesa klubu, przekazując stanowisko żonie (rozdz. XV). Krótco potem, na początku 2000 roku, zginął zastrzelony przez zamachowca w jednym z belgradzkich hoteli. Do dziś nie wiadomo, kto i dla czego zlecił jego zabójstwo (rozdz. XVIII).

Dokonana przez Mariottiniego rekonstrukcja biografii Ražnatovicia jest niezwykle szczegółowa. W wielu miejscach autor przytacza cytaty lub całe artykuły prasowe. Zaznacza też wyraźnie, kiedy nie jest w stanie jednoznacznie ustalić faktów (np. opisując pełen białych plam okres przewodzenia przez Arkana ultrasom Crveneje Zvezdy; rozdz. XII). Wątki biograficzne nie są ułożone chronologicznie i dość swobodnie przeplatają się z fragmentami poświęconymi bałkańskiej historii i futbolowi. Podkreśla to złożoność kontekstu opowiadanej historii, ale nie przeszkadza w lekturze – czytelnik może dowolnie przeskakiwać między rozdziałami, nie tracąc nic z prowadzonej narracji.

Cytowane teksty pochodzą głównie z włoskiej prasy, co wydaje się naturalne, biorąc pod uwagę osobiste pobudki Mariottiniego oraz geograficzną bliskość Italii i Bałkanów. Zarówno wydarzenia polityczne, jak i futbol z sąsiedniej Jugosławii mocno rezonowały we Włoszech jeszcze w latach 80. Z drugiej strony, taka perspektywa może wydać się zbyt wąska czy nawet niezrozumiała dla odbiorcy nieświadomego tego kontekstu. Pokazuje to już pierwszy rozdział książki, poświęcony w całości wybranym meczom z lat 1989-2013. Fakty, daty czy komentarze dotyczące np. meczu Lazio-Bari z 30 stycznia 2000 roku (na trybunach pojawił się transparent oddający cześć Arkanowi) lub przerwane spotkanie eliminacji do Mistrzostw Europy Włochy-Serbia z 2010 roku, układają się w logiczną i spójną całość, ale dopiero w trakcie lektury kolejnych fragmentów książki. To może odstraszać część czytelników. Ułatwieniem byłaby większa liczba przypisów i końcowa bibliografia – bardziej jednak na kształt przewodnika niż naukowego wykazu tekstów źródłowych. Taki informator na pewno zachęciłby odbiorców do dalszych poszukiwań i podsunął interesujące tytuły, które, choć nieliczne, stopniowo pojawiają się na rynku wydawniczym.

Wspomniane niedociągnięcia czy braki nie przesłaniają jednak licznych zalet tej książki. Po raz kolejny piłka nożna okazuje się pretekstem do opowiedzenia o niedalekiej i trudnej przeszłości, która dla wielu pozostaje żywa i aktualna. Wspomniana asynchroniczność narracji dość dobrze podkreśla, jak wiele różnych wątków łączy postać Ražnatovicia i jak nieoczekiwane mogą się one przenikać. Język autora – i solidne tłumaczenie z języka włoskiego Pabla Gastaldiego – daje możliwość spojrzenia na wydarzenia z perspektywy autobiograficznej, pełnej autentycznych emocji, które nie przekreślają jednak obiektywizmu i rzeczowości dyskursu.

Co ważne, Mariottiniemu nigdy nie brakuje odwagi, aby nazywać rzeczy po imieniu, wskazując na ogrom bólu i cierpienia, które naznaczyły całe pokolenia Bośniaków, Chorwatów, Serbów, często wskutek braku odpowiedniej czy wystarczająco wczesnej reakcji państw Zachodu. Włoch daleki jest jednak od epatowania złem. Waży każde słowo, woli czasem napisać mniej, ale w zdecydowanym tonie – i jest to widoczne właśnie w rozdziałach poświęconych wojnie.

Mariottini w swojej książce nie tylko przypomina o jednym z najważniejszych zbrodniarzy lat 90. ubiegłego wieku. Przede wszystkim zwraca uwagę na wciąż nierozwiązane kwestie społeczno-polityczne dotyczące rozpadu Jugosławii i niezabliźnione rany, do dziś wpływające na tożsamość mieszkających na Bałkanach ludzi. Wiedza i pamięć o tych dramatycznych wydarzeniach, jak również świadomość faktu, że stadionową nienawiść i przemoc można tak łatwo skanalizować, przenosząc w realia prawdziwej wojny, nie mogą być ignorowane ani przemilczane. Wspomniane przez Włocha wydarzenia z Sarajewa, Belgradu, Srebrenicy czy Vukovaru uzmysławiają ten moralny obowiązek. A od czasu napaści Rosji na Ukrainę wybrzmiewa on z podwójną siłą, i to nie tylko z powodu długiej historii wykorzystywania przez Kreml sportu do celów politycznych.

Bibliografia

- Mariottini D. 2006, *Ultraviolenza! Storie di sangue del tifo italiano*, Turyn.
- Mariottini D. 2009, *Tutti morti tranne uno. Morire di tifo in Italia: dalle origini a Gabriele Sandri*, Turyn.
- Mariottini D. 2015, *Dio, calcio e milizia. Il comandante Arkan, le curve da stadio e la guerra in Jugoslavia*, Turyn.
- Mariottini D. 2016, *Tiki-taka Budapest. Leggenda, ascesa e declino dell'Ungheria di Puskas*, Turyn.
- Mariottini D. 2018a, *Revancha. La lunga storia della rivalità fra Inghilterra e Argentina*, Rzym.
- Mariottini D. 2018b, *Ultraviolenza reloaded. Morire di tifo in Italia*, Turyn.
- Mariottini D. 2021, *Il gol lo dedico a Bush*, Rzym.

